

UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTĂ TEATRALĂ ȘI
CINEMATOGRAFICĂ „I.L.CARAGIALE” BUCUREȘTI

REZUMAT

TEZĂ DE DOCTORAT
Limbajul corporal în spectacologia
contemporană

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Ana-Maria Nistor

DOCTORAND:

Novac Andreea

2022

Cuprins rezumat teză de doctorat

1. Cuprinsul tezei de doctorat	pag. 2
2. Cuvinte cheie	pag. 4
3. Introducere	pag. 4
4. Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat	pag. 8
5. Concluzii	pag. 18
Bibliografie	pag. 21

1. Cuprinsul tezei de doctorat

Introducere	pag. 3
Partea I. Configurări artistice în coregrafia internațională	
Capitolul I. Considerații generale despre dans	pag. 13
1.1. Corpul în mișcare: delimitări conceptuale și încadrări terminologice	pag. 13
1.2. Direcții artistice în modernitate, postmodernitate, momentul contemporan	pag. 21
1.3. Corpul, spațiu al interogațiilor artistice de astăzi	pag. 30
1.4. Poziția spectatorului: de la contemplare la emancipare, participare și rezonanță	pag. 34
Capitolul II. Dansul modern. Reinventarea din interior a limbajului corporal	pag. 40
2.1. Regândirea principiilor mișcării	pag. 41
2.2. Corpul în mișcare transpune interioritatea	pag. 49
2.3. Momentul Cunningham	pag. 56
Capitolul III. Dansul post-modern. Redefinirea limbajului corporal	pag. 59
3.1. Contestarea paradigmelor moderne	pag. 59
3.2. Neutralitatea corpului în mișcare	pag. 63
3.3. Revenirea la metaforă și noi semnificații ale dansului	pag. 70
Capitolul IV. Dansul conceptual. Materialitatea corpului ca alternativă coregrafică	pag. 78
4.1. Diminuarea rolului mișcării în spectacolul coregrafic	pag. 80
4.2. Prezența ca alternativă a mișcării	pag. 85
Capitolul V. Începutul secolului al XXI-lea. Extinderea înțelegerii noțiunii de coregrafie	pag. 96
5.1. Reconfigurarea teoretică a mișcării	pag. 96
5.2. Singularități coregrafice	pag. 105

Partea a II-a. Configurări artistice în coregrafia românească

Capitolul VI. Arealul coregrafic românesc	pag. 119
6.1. Coregrafia interbelică și postbelică	pag. 121
6.2. Coregrafia modernă experimentală a anilor 1960 - 1990	pag. 137
6.3. Anii 1990 și peisajul coregrafic actual	pag. 157
Capitolul VII. Studiu de caz. Coregrafia contemporană din România	pag. 176
7.1. Analiza răspunsurilor la interviuri	pag. 176
7.2. Analiza spectacolelor coregrafice	pag. 189
7.3. Limbajul corporal în coregrafia contemporană românească	pag. 206
Concluzii	pag. 214
Bibliografie	pag. 224
Anexe	
Anexa I. Trăsături ale modernismului și postmodernismului	pag. 234
Anexa II. Index artiști internaționali	pag. 235
Anexa III. Interviuri cu coregrafi români	pag. 241
Anexa IV. Biografiile coregrafilor intervievați	pag. 328
Anexa V. Imagini din spectacolele analizate	pag. 339

2. Cuvinte cheie

Corp, mișcare, dans, coregrafie, limbaj corporal, dans modern, dans post-modern, dans conceptual, dans contemporan, performance, coregrafie contemporană, coregrafi români, coregrafie contemporană românească.

3. Introducere

„Limbajul corporal în spectacologia contemporană” propune o cercetare calitativă extinsă structurată în trei direcții: (1) o analiză teoretică a principalelor paradigme conceptuale și artistice care s-au impus în coregrafia vest europeană și din Statele Unite ale Americii în secolul XX și începutul secolului al XXI-lea, (2) o cercetare a limbajelor corporale și intereselor coregrafilor și dansatorilor români de la început de secol XX, dublată de o explorare a dimensiunii experimentale a coregrafiei românești din a doua jumătate a secolului trecut și (3) un studiu aplicat asupra dansului contemporan românesc din ultimii treizeci de ani, care să permită o imagine sintetică asupra concepțiilor artistice care traversează azi coregrafia contemporană din România.

Axa principală a cercetării este data de relația corp - mișcare - dans - coregrafie: multitudinea abordărilor conceptuale a determinat felul în care mișcarea a fost imaginată și prezentată artistic, iar acest lucru a provocat reconfigurări formale ale dansului și a modificat rolul artei coregrafice în ansamblul disciplinelor artistice și non-artistice.

Motivația cercetării este de găsit în „inflația discursurilor despre corp”¹ care caracterizează preponderent ultimele decenii. Înțelegerea corpului ca un construct complex, condiționat biologic și cultural, trăit subiectiv, un sistem simbolic de (re)prezentare, dar și ca potențialitate sau ambiguitate generativă impune perspective comprehensive și nonlineare, cu grile specifice de lectură.

Dansul și coregrafia, arte ale corpului în mișcare, sunt chemate să răspundă noilor abordări, reflectate substanțial în propunerile coregrafice moderne, post-moderne și contemporane. În această linie, limbajul corporal delimitează mișcarea conștientă, elaborată,

¹ Dominique Picard citat de Petruța Teampău în *Corp gândit, corp trăit. Ipostaze teoretice în științele socio-umane*, din “Corp - Artă - Societate: reflecții întrupate”, Editura UNARTE, București, 2010, pag. 15

organizată spre sens și expresivă, în fapt un mod de a articula și actualiza continuu gândirea artistică prin corp și despre corp. Traseul discursiv al corpului a redefinit constant limbajele corporale.

Cercetarea pornește de la premisa generală că în dans, deci în relația esențială dintre corp și mișcare/limbaj corporal, cea care a cunoscut cele mai ample reconfigurări a fost mișcarea. Interogațiile principale pe care cercetarea le lansează se referă la rațiunile/necesitățile conceptuale și artistice care au motivat mutațiile gândirii despre funcția și rolul mișcării în spectacolul coregrafic și modalitățile formale prin care artiștii au problematizat aceste transformări. Urmărind să surprindă logica transformățională a limbajelor corporale (unde diversitatea opiniilor și antagonizarea modalităților scenice și estetice anterioare se impun ca reguli intrinseci), teza de doctorat oferă o analiză sistematizată a acestora și stimulează discuții teoretice și critice despre ele.

Cercetarea este împărțită în două părți aproximativ egale ca întindere, subdivizate în șapte capitole, la care se adaugă un corp consistent de referințe bibliografice și anexe (index artiști, interviuri, biografii și fotografii din spectacole).

Prima parte - „Configurări artistice în coregrafia internațională” - marchează principalele direcții conceptuale și artistice pe care gândirea coregrafică modernă, post-modernă, conceptuală și contemporană le-a cunoscut pe parcursul unui secol, accentuând momentele unice, continuitățile sau rupturile. Analiza se circumscrie geografic Europei de Vest și SUA și prezintă acei coregrafi și dansatori care au formulat concepții noi despre mișcare (aducând pe scenă corporalități distincte) sau care au contribuit la apariția unor noi estetici și tendințe, au impus alte întrebări și au provocat astfel răsturnări, convulsii și uneori „revoluții” artistice. Ultimii douăzeci de ani sunt abordați la nivel de observație, căci în interiorul momentului actual lucrurile sunt în schimbare și deci destul de dificil de conceptualizat ca certitudini teoretice sau practice verificate și recunoscute în timp.

A doua parte - „Configurări artistice în coregrafia românească” - abordează coregrafia modernă, experimentală și contemporană românească de la începutul secolului XX până azi. Pentru a facilita analiza, această perioadă este împărțită în trei subperioade distincte corespunzând interbelicului și postbelicului, anilor 1960 - 1990 și intervalului post-decembrist, urmărind critic și discursiv direcțiile, preocupările și interesele artiștilor români. Din lipsa unor materiale de

arhivă complete (mai ales pentru perioada de la începutul secolului XX), sunt prezentate selectiv personalitățile care au contribuit esențial la dezvoltarea domeniului, marcând inițiativele care au conferit un profil aparte dansului autohton sau care au devenit părți importante ale unei construcții coregrafice necesare. Pentru că așa cum va deveni evident din lectura acestei părți, în dansul românesc există o recurență a discontinuităților, chiar dacă, în România contemporană, mai ales prin rezistența și eforturile artiștilor, construcția dansului contemporan continuă. Această analiză este dublată de un studiu aplicat (constând în interviuri cu coregrafii activi în ultimii treizeci de ani și analiza unor spectacole produse și prezentate în ultimii douăzeci de ani) menit să ofere o imagine detaliată asupra limbajelor corporale și asupra pluralității conceptuale ce caracterizează azi coregrafia românească.

Metodologia cercetării a avut o structură cumulativă, sistematizarea informației și structurarea ei urmărind coerența și logica argumentării.

Într-o primă etapă au fost stabilite premisele generale, direcțiile de urmat și limitele cercetării. Accentul a fost pus pe întocmirea unui corpus teoretic consistent, bază pentru dezvoltarea cadrului analitic conceptual. Bibliografia urmărește și adresează direcțiilor teoretice abordate, privite din diferite perspective, astfel încât să ofere o imagine cât mai completă asupra acestora. Pe parcurs, surselor bibliografice li s-au adăugat studii din alte domenii, lucrări și articole academice sau alte teze de doctorat, extinzând și completând selecția inițială.

A doua etapă a constat într-o cercetare de arhivă asupra coregrafiei românești. Cea mai amplă temporal și mai complicat de gestionat, această etapă a constat în a aduna și articula informații incomplete și fragmentate într-un puzzle coerent. Arhiva istorică a Centrului Național al Dansului București, proiectele de recuperare ale activităților/reconstrucțiile spectacolelor create de artiști români, interviurile pe care le-am putut viziona, consulta sau realiza cu coregrafii activi în anii 1970 - 2020, materialele documentare din arhive personale ale artiștilor au constituit principalele resurse informaționale.

A treia etapă a cercetării a constat în realizarea unor interviuri cu coregrafi activi în ultimii treizeci de ani și analiza unor spectacole produse și prezentate în principal pe scenele de dans din București din anii 1990 până în prezent. Interviurile au constat într-un set de șaisprezece întrebări care vizau viziunile artistice, modalitățile de construcție coregrafică, instrumentele de lucru, interesele recurente, poziționările personale etc., realizate în scris sau față în față cu douăzeci și doi de coregrafi. Acestora li se adaugă analiza a unsprezece spectacole din

perspectiva modalităților de construcție ale limbajelor corporale. Informațiile astfel obținute au fost prezentate detaliat în termeni de similarități, deosebiri și specificități rezultând o panoramare a dansului contemporan românesc actual.

Formularea concluziilor, care încearcă să plaseze critic dansul contemporan românesc în context european, a reprezentat un demers relativ complicat. El trebuie privit critic încă de la început și nu poate fi făcut decât ținând cont de condițiile specifice în care dansul românesc a apărut și s-a dezvoltat. Există evident sincronități, influențe sau căutări artistice care se suprapun conceptual și temporal tendințelor occidentale, dar de cele mai multe ori dansul românesc s-a articulat la intersecția dintre interesele artiștilor și condiționările social-politice pe care România le-a cunoscut.

„Limbajul corporal în spectacologia contemporană” are un pronunțat caracter analitic și exploratoriu prin perspectiva teoretică pe care o propune asupra fenomenului dansului modern, post-modern și contemporan american, european și românesc. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive (căci diversitatea perspectivelor este aproape imposibil de curpins iar discursul artistic în continuă schimbare), și fără să opereze o analiză cantitativă, teza de doctorat prezintă artiștii care au inovat sau au provocat răsturnări ale înțelegerii mișcării și folosirii corpului pe scenă și acele curente/perioade în care corpul și sensurile sale scenice s-au modificat radical, încercând să evidențieze procesele de definire și redefinire continuă ale dansului și coregrafiei. Creionând direcții, ea desfășoară un periplu sintetic prin istoria raporturilor existente între corp - mișcare - dans - coregrafie, și, la modul ideal, poate ușura orientarea în hățișul uneori excesiv de complicat al prefacerilor coregrafice din ultimul secol. Caracterul de noutate și originalitate al tezei este dat în principal de faptul că nu există până în acest moment o cronologie a dansului românesc coerent structurată, la fel cum nu există un studiu dedicat care să opereze o analiză dinăutru asupra practicilor și perspectivelor coregrafice contemporane românești. Cercetarea are și un important caracter didactic, adresându-se celor interesați de mișcare, dans și coregrafie, fie ei studenți, cercetători, artiști din alte discipline. În același timp, ea este susceptibilă a deschide calea spre dialog, discuții și alte teme de cercetare, în perspectiva în care corpul în mișcare pe scenă va fi mereu un subiect actual, la care se poate reflecta profund și divers, improbabil de epuizat luând în considerare investiția afectivă și discursivă a ultimelor decenii.

4. Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat

Capitolul I - „Considerații generale despre dans” propune într-un prim subcapitol o serie de încadrări terminologice regăsite pe parcursul întregii teze de doctorat, care susțin analiza teoretică ulterioară. Delimitările conceptuale cu care operează diferențiază între corpul civil și corpul văzut din perspectivă scenică, limbaj nonverbal, limbaj corporal și mișcare, comunicare nonverbală și dans, performance, dans contemporan, post-dans și coregrafie.

Al doilea subcapitol trasează în linii generale trăsăturile modernismului și postmodernismului, ajungând până la momentul contemporan (prezentat la nivel de tendințe), pentru a contura o imagine generală asupra transformărilor pe care gândirea și reprezentarea artistică le-au cunoscut pe parcursul unui secol. Ele au influențat abordările corporale, conținuturile redade scenic și au (re)structurat limbajele artistice, modificând radical felul în care înțelegem, evaluăm, comunicăm, prezentăm și receptăm produsele artistice în ansamblul lor.

Al treilea subcapitol introduce și argumentează ideea corpului în mișcare ca spațiu al interogațiilor artistice, propunând înțelegerea artei coregrafice ca o artă preponderent dubitativă și mai puțin centrată în dimensiunea estetică, deschizând astfel noi posibilități discursive și reflexive ale corpului. Accentul se mută de la formal-estetic spre calitatea de *entitate instabilă a corpului* (cum o numește teoreticianul Andre Lepecki), o entitate care ridică probleme teoretice complexe și care, în câmpul practicii artistice, creează contexte ample de dezbateri. Sunt chestionate în principal natura, funcțiile și sensurile corpului pe scenă. Concepția despre mișcare este și ea reconfigurată. Deconstrucția modalităților împământenite de a crea spectacole de dans, neutralitatea corpului în mișcare, introducerea prezenței/non-mișcării ca alternativă expresiv-conceptuală, re-teoretizarea mișcării reconfigurează esențial spectacolul coregrafic.

Al patrulea subcapitol abordează relația dintre produs artistic și public, și felul în care, începând cu modernitatea, poziția spectatorului în receptarea artistică se modifică. Propusă inițial în termeni de centralitate a spectatorului, relația spectacol - spectator va fi reformulată succesiv ca interacțiune, participare, poziționare, implicare, dialog, experiență, emancipare (Jacques Ranciere), egalitate (Nicolas Bourriaud), rezonanță (Bojana Cvejic). Construcția spectacolului și receptarea sa artistică se modifică pentru a diminua distanța dintre artist și public.

Capitolul al II-lea - „Dansul modern. Reinventarea din interior a limbajului corporal” - investighează modalitățile de reformulare a codurilor corporale și coregrafice specifice dansului modern de la început de secol XX.

Dansul liber pe care artiștii moderni caută să îl descopere și să îl propună se întemeiază pe respingerea formalismului din baletul clasic și pe o serie de descoperiri și achiziții despre percepția mișcării, interioritate, ascultare profundă, posibilități naturale și corporalități personale, traduse în tehnici și principii de mișcare care, chiar dacă inițial aveau funcția de a elibera corpul, au sfârșit prin a deveni excesiv formalizate, împingând limbajul corporal înapoi în artificial (principala critică pe care se întemeiază dansul post-modern).

Primul subcapitol propune o incursiune în perspectivele coregrafilor care au făcut din regândirea principiilor mișcării un crez artistic și personal, referindu-se la contribuțiilor unor artiști precum Isadora Duncan, Loie Fuller și Ruth Saint Denis în Statele Unite și Rudolf Laban și Mary Wigman în Germania (pentru începuturile dansului modern). Sunt abordate și explicate tehnicile de dans ale vremii (tehnica Graham, sistemul de notație Laban, tehnica Holm și Limon, ideile despre compoziție și creație coregrafică înaintate de Doris Humphrey etc.). Accentul în dansul modern cade pe forma care se naște din conștientizare corporală, iar comunicarea ei în termeni estetici vine dintr-o înțelegere profundă a mișcării fundamentată în emoție și care, prin intermediul tehnicii, face conținutul interior vizibil în exterior.

Al doilea subcapitol abordează corpul în mișcare care transpune interioritatea, insistând pe valența dansului de a reda inefabilul emoțiilor umane. Expresivitatea din interior, emoția ca sursa principală a expresiei artistice dau mișcării o calitate universală care nu trebuie descrisă sau explicată. Argumentația este susținută de poziționările unor coregrafe precum Isadora Duncan, Mary Wigman și Pina Bausch care fac din experiența emoțională, personală și eliberată de constrângeri principalele surse ale creației coregrafice. Interioritatea ca determinantă a mișcării este analizată prin contribuția teoreticianul John Martin, cel care înaintează teza că *substanța dansului este mișcarea* și o explică prin conceptul de *metakinesis* (modalitatea prin care mișcarea fizică a corpului este acompaniată de psihic). Mai aproape de anii 2000, este evidențiată contribuția unor coregrafi precum Meg Stuart (*zgomot interior*), Benoit Lachambre (*states of being/ipostaze de a fi*) și Sidi Larbi Cherkaoui, care, chiar dacă pe alte coordonate

decât cele din anii 1920 - 1940, continuă să exploreze relația interior-exterior și felul în care ea reconfigurează limbajele corporale.

Transparența emoțională transpusă în mișcare, care exprimă adevăruri esențiale despre ființa umană, reprezintă crezul modernist. Iar această paradigmă, deși contestată în dansul post-modern, continuă să fie una dintre modalitățile predilecte prin care dansul este înțeles, practicat, privit și astăzi.

Al treilea subcapitol este dedicat contribuției pe care Merce Cunningham o are în a răsturna paradigma modernă. El propune o mișcare pe care o consideră expresivă în sine, fără semnificații prestabilite, dezbarată de orice simboluri sau narațiuni. Problematizează relația dansului cu muzica, modifică spațiul scenic și regulile simetriei și perspectivei, descentralizează poziția dominantă a artistului creator, reconfigurează poziția spectatorului, transformă procesul de creație, lucrează cu imprevizibilul și hazardul etc. *Tehnica Cunningham* pe care o dezvoltă ca modalitate de antrenament a dansatorilor (deși respinge acest termen) are miză în virtuozitate și se distinge printr-o diversitate ritmică excepțională. Merce Cunningham deschide calea către dansul post-modern al anilor 1960 - 1970, când coregrafii și dansatorii încetează să mai gândească și să prezinte dansul în termeni de tehnici de mișcare și expresivitate emoțională. Corpul post-modern va fi un corp *neutru*, iar familiaritatea corpului va fi cea care va motiva explorările artistice.

Capitolul al III-lea - „Dansul post-modern. Redefinirea limbajului corporal” - face o incursiune critică în atitudinile și interesele artiștilor grupați în jurul „Judson Church Theatre” (Anna Halprin, Simone Forti, Steve Paxton, Yvonne Rainer, Trisha Brown, Deborah Hay etc.), cei care își propuneau să reinventeze dansul de la început.

Primul subcapitol prezintă intențiile acestor artiști de a reconsidera fundamental funcția corpului pe scenă și a mișcării în ansamblu, pentru a reda dansului funcția sa socială și pentru a-l apropia de public (eliberându-l de elitism și ezoterism). Improvizația ca instrument de creație și prezentare, repetiția și acumularea, coincidența și experimentul, explorarea parametrilor corporali, participarea și provocarea publicului, acțiunile simple, obișnuite care înlocuiesc structurile coregrafice complexe sunt printre mutațiile pe care gândirea post-modernă le înaintează ca esențiale. Însuși termenul de dans este înlocuit cu cel de *performance* (mai aproape de experiment, cercetare și arte vizuale), dansatorul devine *performer* (mai puțin virtuos și

antrenat, mai aproape de corporalitatea vieții de zi cu zi), dansul post-modern se mută de pe scenă în spații neconvenționale, mișcarea nu mai este prezentată estetic, căci forma de prezentare a corpului devine spectacol în sine și un subiect esențial de reflecție. Artiștii ridică astfel întrebări care au reale mize sociale și politice. În căutarea mișcării neutre, dansul post-modern propune limbaje corporale oarecum reduse/minimaliste, identificate de teoreticiană Sally Banes cu termenul de *coregrafie analitică*. Sintagma „este ceea ce este și nimic mai mult” devine mantra dansului post-modern, cea care dă sens și semnificație producțiilor artistice.

Al doilea subcapitol detaliază dezideratul post-modern de neutralitate a corpului în mișcare. Valorificând în principal conștientizarea corporală, mișcarea neutră poate fi accesată prin explorare anatomică (Anna Halprin), mecanică corporală redusă la esență, depersonalizarea intenției artistice, reeducarea dansatorilor spre a accesa și prezenta o mișcare naturală, corectă, transparentă (Simone Forti). Posibilitățile de a fi în corp și de a lucra cu corpul nu se mai subsumează considerentelor expresive ci se bazează pe reguli, decizii, concepte, principii evidente tuturor.

La nivel teoretic și practic sunt analizate poziționările unor coregrafe precum Yvonne Rainer, Trisha Brown, Lucinda Childs, Deborah Hay. Steve Paxton introduce tehnica Contact Improvization care revoluționează lumea dansului post-modern prin valorificarea atingerii și prin implicațiile socio-politice pe care le comportă două corpuri aflate în contact.

Al treilea subcapitol prezintă revenirea la metaforă a dansului post-modern în anii 1970 și noile transformări pe care gândirea despre dans le cunoaște începând cu anii 1980. Dansul post-modern se întoarce spre expresie, metaforă și emoție, dar nu în sens modernist, ci ținând cont de achizițiile de până acum. Paradigma metaforică post-modernă valorifică suprapunerea și îmbinarea mișcărilor obișnuite cu obiecte, stări și afecte, o nouă relație între performer și spectator, o nouă experiență a corpului, o nouă formă de spectacol. În acest sens Pina Bausch, Maguy Marin, Carolyn Carlson, Dominique Bagouet, Karine Saporta, Jean Paul Gallota, Phillippe Decoufle, Angelin Preljocaj, Jan Fabre, William Forsythe propun noi corporalități, noi vocabulare de mișcare și semnături coregrafice distincte, puternice, recognoscibile (*dans de autor*).

Noul Val, care apare deopotrivă în Statele Unite ale Americii și în Europa în anii 1980, va relua preocuparea pentru expresie și expresivitate din tendințele post-moderne, interesul pentru

conținut, limbaj, interpret, relația cu muzica etc., dar prioritizând alte puncte de interes. Corpul antrenat revine în forță, virtuozitatea redevine subiect în dans. Teoria lingvistică și modelele teoretice din critica artelor spectacolului sunt preluate în dans, iar practica artistică se infuzează cu concepte teoretice. Reinstalarea narativității se face cel mai des cu aplicabilitate autobiografică, iar expunerea publică a ceea ce este foarte personal devine o declarație politică. Există o reapropiere a dansului contemporan de sentiment, personaj, stare, situație. Colaborarea și practicile artistice preluate din alte domenii reconfigurează principiile de creație și permit pluralismul formelor în interiorul aceluiași spectacol. Apar astfel noi tipuri de spectacole. Dansul se instituționalizează, devenind, cel puțin în Europa de Vest, o artă recunoscută, promovată, vizibilă. Migrația artistică și schimburile internaționale facilitează infuzia de idei noi. Dansul contemporan iese din marginalitate și câștigă expunere, dar pierde din libertate și din dreptul de a experimenta și greși.

Capitolul al IV-lea - „Dansul conceptual. Materialitatea corpului ca alternativă coregrafică” - prezintă atitudinile critice neomogene care se conturează în anii 1990 ca reacție la popularitatea și vizibilitatea tot mai mare a dansului contemporan, la ideologiilor și valorilor estetice impuse de sistemele de producție și difuzare. Termenul de *dans conceptual* nu este unanim recunoscut și îmbrățișat de teoreticienii și practicienii domeniului, pentru că el nu desemnează un stil sau o poetică anume, ci mai degrabă descrie opțiunea de a clasifica drept dans o serie de spectacole sau performance-uri care contestă trăsăturile și calitățile fundamentale pe care se întemeiază arta coregrafică.

Primul subcapitol introduce tendința coregrafilor (încadrați drept conceptuali) de a diminua rolul mișcării în ansamblul spectacolului de dans, pornind de la întrebarea *ce altceva (decât mișcare continuă) mai poate fi prezentat pe scenă*. Răspunsul îl vor găsi în prezența neestetizată a corpului, în centrarea pe materialitatea lui imediată, în *non-dans/non-mișcare* ca alternative conceptuale. Argumentația se susține pe o serie de lucrări ale teoreticianului Andre Lepecki (cel care înaintează sintagma de *epuizare a dansului* - gândire despre dans, în formele sale recunoscute și validate, care s-a epuizat) pentru a se referi la tendințele conceptualiștilor de a așeza pe scenă corporalități care funcționează ca instrumente critice de reflecție asupra contemporaneității. Modelul epuizării dansului este contrabalansat prin poziția coregrafei Efosini Protopapa care, în teza de doctorat „Possibilising Dance. A Space for Thinking in

Choreography”², mută accentul spre oboseală și pauză temporară, prin analogie cu experiența în mișcare a dansatorului.

Al doilea subcapitol detaliază conceptul de *prezență*, ca alternativă a mișcării. Înțelegea ca „materialitate a corpului într-un prezent care trece dincolo de subiectivitate”³, prezența modifică radical felul în care dansatorii sunt, se mișcă, stau pe scenă, ceea ce determină reformularea convențiilor scenice și a comunicării cu publicul. Corpul încetează a mai fi un instrument al manipulării coregrafice, nu mai traduce estetic situații, ci se poziționează ca semnificație și sens în sine. Conceptul de prezență este urmărit și detaliat în scrierile și performance-urile create de Jerome Bel, Xavier Le Roy, Jonathan Burrows, Vera Mantero.

În esență, dansul conceptual încearcă să găsească alte modalități de a prezenta corpul pe scenă, uneori în nemișcare, deschizându-l spre alte sensuri posibile și prin aceasta determină transformarea lui într-un spațiu al interogațiilor artistice și într-un instrument ne-estetic dar critic de reflectare asupra contextului cultural și socio-politic de la final de secol XX. Ceea ce se întâmplă în domeniul coregrafic european odată cu dansul conceptual anunță nevoia de a regândi arta coregrafică din secolul al XXI-lea și de a o reformula ca artă relevantă timpurilor, adecvată unei lumi care se schimbă alert.

Capitolul al V-lea - „Începutul secolului al XXI-lea. Extinderea înțelegerii noțiunii de coregrafie” introduce predilecția coregrafilor contemporani de a re-teoretiza mișcarea, prin *extinderea înțelegerii noțiunii de coregrafie*. Pornind de la re-poziționarea artiștilor în relație cu mișcarea (subsumată dansului conceptual), în anii 2000 artiștii consideră că terminologia aplicată dansului nu mai este adecvată noilor realități contemporane și caută să lărgască teoretic sensul termenului de *coregrafie*, pe care îl propun într-o formulă deschisă, care include corpul și mișcarea, dar care nu se mai limitează exclusiv la acestea.

Primul subcapitol prezintă analitic reconfigurarea teoretică a mișcării făcând apel la poziționările (uneori complicate sau radicale) ale unor coregrafi contemporani (Mette Edvardsen, Marten Spangberg, Ric Allsopp, Andre Lepecki, Bojana Cvejic, Antje Hildebrandt) care

² Efrosini Protopapa - *Possibilising Dance. A space for Thinking in Choreography*, teză de doctorat, Universitatea Roehampton, Londra, 2009

³ Andre Lepecki - *Of the Presence Of the Body. Essays on Dance and Performance Theory*, Editura Wesleyan University Press, Middletown, 2004, pag. 6

pledează pentru un înlocuirea termenului de *dans* cu cel de *coregrafie*, într-o accepțiune extinsă, dincolo de definiția consacrată (de organizare în timp și spațiu a corpurilor în mișcare).

Argumentația pro extindere se întemeiază pe de o parte pe criteriul istoric, de a continua în linia transformărilor de până acum și pe de altă parte pe nevoia de a răspunde momentului contemporan, care se întoarce reflexiv asupra sa. Atitudinile de a reconfigura perspectivele asupra dansului și coregrafiei și de a deschide discuții necesare și constructive despre acestea se vor evidenția în propunerile teoretice și spectaculare heterogene care se configurează în mișcarea coregrafică de la începutul secolului al XXI-lea, analizate în cel de-al doilea subcapitol.

Pentru producțiile artistice care încep să apară odată cu anii 2000 Andre Lepecki folosește termenul de *singularități*⁴ (în sens de indescriptibile, ciudate sau de potențialități artistice), care reflectă capacitatea critică a dansului de a scăpa formelor care l-au înregimentat în estetici specifice. Singularitățile deschid calea unor noi explorări artistice, care reverberează în toate componentele unui spectacol și vorbesc, în esență, despre nevoia coregrafilor contemporani de a imagina noi posibilități pentru corp și mișcare. Miza acestei perioade este de a dobândi propriul dans și propriile limbaje corporale, prin procese de destabilizare sau de deschidere spre reconfigurații multiple. Noul proiect despre coregrafie se ridică prin experimentare și se concretizează în corpuri scenice greu de descris sau care refuză să fie încadrate exact, corpuri înalt formale (dar nu formalizate), înalt expresive (dar nu simbolice), rescrise după reguli autonome. Sunt corpuri care se organizează după principiul multiplicității corporale, un fel de re-corporalizare continuă, care nu mai are legătură neapărat cu unitatea și coerența imaginii corporale din secolul trecut. Argumentația teoretică este completată de o analiză a spectacolelor create de Mette Edvardsen, Mette Ingvarsten și a „situațiilor construite” ale lui Tino Sehgal.

Capitolul al VI-lea - „Arealul coregrafic românesc” - face trecerea spre coregrafia modernă și contemporană românească și prezintă preocupărilor artistice și estetice de la început de secol XX și până azi, pe baza analizei activității coregrafilor și dansatorilor români care au contribuit la construcția domeniului coregrafic de la noi din țară. Acest capitol este esențialmente o cercetare de arhivă și recuperare a istoriei dansului românesc, referindu-se la personalitățile distincte care i-au marcat evoluția (prezentate prin prisma intereselor care i-au animat și a limbajelor corporale pe care le-au dezvoltat), accentuând influențele, achizițiile, realizările dar și

⁴ Andre Lepecki - *Singularities. Dance in the age of performance*, Editura Routledge, Londra, 2016

dificultățile pe care le-au înfruntat și depășit în contextul social-politic al României dinainte și de după Al Doilea Război Mondial.

Primul subcapitol este dedicat coregrafiei românești interbelice și postbelice și se referă la perioada cuprinsă între 1920 - 1960 și la acei coregrafi și dansatori romani care au făcut ca dansul românesc să prolifereze la nivel național și să fie recunoscut internațional (Floria Capsali, Lizica Codreanu, Esther Magyar Gonda, Gabriel Negry, Mitiță Dumitrescu, Iris Barbura, Trixy Checais, Vera Proca Ciorrea, Oleg Danovski). Analiza se concentrează în principal pe demersurile pe care aceștia le-au întreprins pentru a construi și stimula contexte care să așeze arta dansului pe o hartă culturală durabilă. Traseul lor artistic nu poate fi însă desprins de realitățile sociale și politice din România. După o perioadă de deschidere culturală, în care cei mai mulți călătoresc și studiază în străinătate unde iau contact cu idei și practici artistice noi pe care le aduc apoi în țară, odată cu instalarea regimului comunist, lucrurile se schimbă, iar mișcarea coregrafică românească se găsește limitată de presiunea totalitaristă. Cu toate acestea, activitatea lor a generat uneori limbaje complet noi, cultivând mai ales libertatea și inventivitatea la nivel de forme și un nou tip de gândire a mișcării, punând bazele dansului de după anii 1960.

Al doilea subcapitol se referă la coregrafia experimentală a anilor 1960 - 1990. Accentul pe care coregrafii acestor ani l-au pus pe interdisciplinaritate, pe intersecția dansului cu teatrul, poezia și artele plastice au dat naștere unor inițiative inedite și unor spectacole motivate de căutări ce se îndepărtau de direcția artistică dominant acceptată. Analiza punctează traseele și demersurile unor artiști ca Stere Popescu, Mihai Brediceanu, Miriam Răducanu, Gigi Căciuleanu, Liana Tugearu, Adina Cezar, Sergiu Anghel, Liliana Iorgulescu, Raluca Ianegic, Ioan Tugearu. Ca și la precursorii lor, aversiunea sistemului politic totalitar pentru această artă care scăpa unor încadrări exacte a modificat uneori conținuturile ideatice și expresiile artistice ale spectacolelor. Și tot ca și precursorii lor, și ei și-au găsit strategiile și resursele întru rezistență și creație.

Cel de-al treilea subcapitol privește spre peisajul coregrafic actual, cuprinzând anii 1990 - 2022. Temporal, pentru dansul contemporan românesc începe o perioadă extrem de prolifică, caracterizată de o efervescentă creativă și artistică unică până la acel moment, datorată mai ales deschiderii internaționale postdecembriste, care a permis un transfer informațional, ideatic și artistic puternic între România și alte țări europene. Această efervescentă a durat însă doar câțiva

ani, dansul contemporan românesc intrând, spre finalul anilor 1990 într-un con de umbră. Proiectele, companiile, grupurile pe care coregrafi și dansatori precum Florin Fieroiu, Mihai Mihalcea, Cosmin Manolescu, Vava Ștefănescu, Răzvan Mazilu le-au inițiat și dezvoltat în această perioadă sunt completate de o indexare succintă a structurilor, festivalurilor și asociațiilor pe care tinerele generații de artiști (de după anii 2000) le-au susținut și dezvoltat, ajungând cu analiza până în prezent.

Capitolul se încheie cu o serie de concluzii care panoramează sectorul coregrafic contemporan. Dincolo de instabilitate, constrângeri și precaritate, dansul în România de azi rămâne (ca și la începutul secolului XX) dependent de eforturile coregrafilor și dansatorilor activi, cei care continuă să înțeleagă arta dansului ca o artă vitală, o artă ce generează prin corp și limbaj corporal noi sensuri, noi întrebări și noi perspective asupra lumii.

Capitolul al VII-lea - „Studiu de caz. Coregrafia contemporană din România” - prezintă un studiu aplicat asupra coregrafiei contemporane românești. Ultimii treizeci de ani în dansul românesc sunt trasați prin analiza intereselor, atitudinilor și limbajelor corporale predominante, așa cum reies ele în urma unor interviuri cu coregrafi activi ai acestei perioade, mixând vârste, experiențe și interese artistice, și prin analiza unor spectacole coregrafice. Artiștii implicați în studiu reprezintă ceva mai puțin de jumătate dintre cei care, prin activitate susținută, contribuie la construcția domeniului coregrafic de la noi din țară.

Primul subcapitol constă în analiza detaliată a răspunsurilor la interviuri. Interviurile au urmărit modalitățile de construcție a limbajelor corporale și paradigmele de gândire coregrafică, sondate prin prisma a patru categorii principale: (1) atitudini, valori, interese, (2) concepție coregrafică, (3) relația cu publicul, (4) percepția asupra evoluției recente a dansului contemporan românesc (ultimii treizeci de ani). Ele au fost trimise către peste treizeci de coregrafi. Au răspuns douăzeci și două de persoane, în scris sau față în față. Criteriile după care s-a realizat selecția respondenților au ținut cont de: reprezentativitatea la nivel de vârstă (20 + - 60+ ani), diversitatea demersurilor artistice, reprezentativitatea la nivel național, experiența profesională (minim trei ani de activitate în domeniu și minim două spectacole la activ, în ipostaza de coregraf sau dansator), studii de specialitate sau experiența relevantă în domeniu.

Respondenții sunt: Adina Cezar, Sergiu Anghel, Liliana Iorgulescu, Vava Ștefănescu, Cosmin Manolescu, Răzvan Mazilu, Andreea Duță, Mihaela Alexandra Dancs, Beatrice Volbea,

Paul Dunca, Cristina Liliendorf, Andrea Gavrilu, Simona Deaconescu, Arcadie Rusu, Virginia Negru, Alexandra Bălăsoiu, Irina Marinescu, Simona Dabija, Daniel Alexandru Dragomir, Beatrice Tudor, Lavinia Urca, Oana Mureșan.

Răspunsurile la interviuri conturează dansului contemporan românesc un profil destul de divers și relativ neomogen, cu unele puncte de intersecție și similarități. Majoritatea coregrafilor împlinesc succesiv sau simultan cel puțin două roluri (dansator, coregraf, manager, pedagog) și pendulează între forme spectaculare diverse, pe care le identifică diferit în funcție de specificul pe care îl adresează. Punctele în care se întâlnesc cel mai adesea sunt temele explorate (aici emoțiile și relațiile interumane sunt principale, urmate de relația cu spectatorii și de explorarea unor tehnici de dans), modalitățile prin care aduc împreună conceptul coregrafic și expresia lui formală (ceea ce diferă este direcția din care construiesc, ce prioritizează sau accentuează mai mult), procesul de lucru (cel mai adesea de tip laborator colaborativ), centralitatea corpului pe scenă, relația cu publicul. Punctele în care se diferențiază țin de nevoia de a căuta propriile limbaje de mișcare și de a propune pe scenă corporalități distincte, modurile în care selectează și structurează materialele de mișcare (în funcție de preferințe personale sau estetice, intuiție, public), atitudinea către viitor și filtrele prin care privesc evoluția dansului contemporan din România (stagnare și regres sau dezvoltare și diversificare).

A doua parte a studiului dedicat arealului coregrafic românesc contemporan se referă la analiza unor spectacole create și prezentate în perioada 1990 - 2020, care vin să completeze și să nuanțeze analiza. Sunt urmărite unsprezece spectacolele, șase dintre ele ale unor coregrafi intervievați (Cristina Liliendorf, Vava Ștefănescu, Cosmin Manolescu, Mihaela Alexandra Dancs, Simona Deaconescu, Andreea Duță) la care se adaugă patru noi coregrafi (Mădălina Dan, Manuel Pelmuș, Mihai Mihalcea, Gigi Căciuleanu). Criteriile de selecție au ținut cont de locul pe care aceste spectacole îl ocupă în biografia artistică a coregrafilor, reacțiile pe care le-au stârnit în comunitatea artistică/public, longevitate, propuneri stilistice și estetice variate, număr variabil de interpreți (solo-uri, duete, piese de grup), distribuție temporală echitabilă. Criteriile după care s-a realizat analiza spectacolelor au vizat cadrul conceptual, construcția limbajului corporal, predilecția pentru anumite încadrări estetice, relația cu publicul.

Analiza spectacolelor a evidențiat trei direcții estetice principale: minimalism (poziții statice, atitudini, acțiuni sau gesturi concrete/civile, secvențe scurte de mișcare, repetitivitate),

mișcare stilizată (construcții și fraze de mișcare ample, dinamice) și hibridizarea discursului scenic (prin folosirea unui mix de mijloace artistice). Tendința generală este de a pendula nespecific între aceste trei direcții, în sensul de a combina paradigmele conceptuale, de a include și transla mijloacele artistice, de a le contopi sau amesteca, de o așa manieră încât spectacolele „pure” (de dans sau conceptuale) sunt destul de rare.

Ultima parte a acestui studiu combină informațiile obținute prin interviuri și din analiza spectacolelor într-o imagine detaliată a tendințelor, esteticilor și limbajelor corporale care traversează domeniul coregrafic din România în prezent. În linii mari, concluziile sugerează că: (1) majoritatea coregrafilor români înțeleg dansul ca mișcare orientată de intenții artistice, străbătută de anumite calități și subsumată unui sens sau unui scop, (2) coregrafia se referă la modalitatea specifică de a folosi corpul în mișcare după un set reguli, priceperea de a organiza corpul în spațiu și timp, știința compoziției formelor, o practică estetică sau un proces de ordonare a relațiilor, o muncă de asamblare a mișcărilor sau ordonarea, fixarea și repetiția unui material de mișcare, (3) limbajul corporal ține de forma corporală prin care se transmit idei și gânduri, de capacitatea conștientă sau inconștientă de a comunica prin corp, o construcție complexă care include sfera estetică, socială, culturală.

Concluziile detaliate despre limbajele corporale și atitudinile artistice pe care ele se fundamentează sunt prezentate pe larg în teza de doctorat.

5. Concluzii

„Limbajul corporal în spectacologia contemporană” prezintă, într-o primă parte, o analiză teoretică a paradigmei coregrafice care s-au impus în dans și coregrafie pe parcursul secolului XX și începutul secolului al XXI-lea în Europa de Vest și SUA. Urmărind transformările pe care gândirea artistică le-a cunoscut și felul în care ele s-au reflectat la nivelul limbajelor corporale, accentul a fost pus pe diversitatea și pluralitatea perspectivelor.

În a doua parte a tezei de doctorat a fost abordat arealul coregrafic românesc. Efortul de a panorama direcțiile în care s-a dezvoltat dansul românesc a fost completat de un studiu aplicat despre principalele atitudini coregrafice care s-au exprimat în ultimii treizeci de ani în România. Trebuie specificat că demersul de a recupera istoria dansului românesc este unul fragmentat,

tributar pe de o parte unui interes relativ scăzut pentru o astfel de activitate și pe de altă parte unor resurse informaționale limitate sau incomplete pentru anumite perioade sau artiști.

Concluziile tezei de doctorat încearcă să plaseze dansul contemporan românesc în context european. Acest demers trebuie abordat critic și trebuie făcut ținând cont de contextele istorice pe care România le-a traversat, care au influențat esențial dezvoltarea domeniului. Dansul românesc nu poate fi suprapus complet celui european sau internațional. Provocările pe care le-a cunoscut, reflectate în modalitățile în care a fost practicat și prezentat, trimit spre un efort continuu pentru a supraviețui și pentru a avea continuitate. Mai accelerat sau mai lent, mai tensionat sau mai relaxat, peste ani, mișcarea coregrafică românească s-a diversificat și s-a dezvoltat, conturându-și propriul traseu și propriile direcții, cu unele ecouri din mișcările coregrafice europene, modulate însă pe specificul autohton. Și azi, evoluția sa este marcată de o permanentă instabilitate.

Manifestările artistice de la începutul secolului XX pot fi considerate, într-o măsură consistentă, simultane avangardelor internaționale. Constanța și dezvoltarea lor a fost întreruptă, îngreunată și limitată de cenzura regimul politic care s-a instalat la mijlocul secolului trecut și a dominat viața social-politică a României timp de peste patruzeci de ani. Dansul experimental din anii 1960 - 1990, nu a fost niciodată încurajat sau acceptat oficial de regimul comunist. Acest fapt i-a obligat pe coregrafii români să găsească modalități noi de a produce și prezenta spectacole, de a eluda cenzura și de a nu se conforma unor idealuri estetice cu care nu se identificau. De foarte multe ori, ele au reprezentat adevărate acte de pionierat, curaj și rezistență, traduse prin procese de re poziționare, ardere a etapelor sau reconfigurare artistică.

Cum arta este întotdeauna în legătură realitățile pe care le traversează, moștenirea cu care coregrafia românească a intrat în anii 1990 nu avea cum să fie fundamental diferită. La nivelul luptei pentru relevanță și stabilitate, momentul prezent nu este fundamental diferit. Evident că față de anii '40, '60 și chiar față de anii '90, accesul la informație și la resurse, deschiderea și circulația internațională, libertatea de expresie și exprimare, diversitatea formelor spectaculare sunt cu totul altele, însă, la nivel macro-cultural, dansul contemporan românesc continuă să fie slab reprezentat.

În anii 1990, datorită efervescenței creative și schimburilor internaționale ce au avut loc pentru o perioadă de câțiva ani, Bucureștiul a devenit un *punctul fierbinte* al Europei Centrale și

de Est în materie de dans contemporan, perfect aliniat coregrafiei internaționale. Acest lucru a fost urmat de o nouă stagnare. Tot astfel, la începutul anilor 2000 coregrafia românească era considerată unul dintre cele mai efervescente domenii artistice, ancorată în problematicile prezentului și perfect încadrată peisajului internațional, percepție care s-a diluat în timp. Perioada actuală este oarecum complicată mai ales în legătură cu condițiile de producție și prezentare și cu insuficiența resurselor pentru dans, aspecte ce amprentează evident domeniul. Coregrafii contemporani, așa cum reiese din răspunsurile la interviuri, se împart între a afirma o stagnare și a avea o atitudine pozitivă față de evoluția și dezvoltarea domeniului la nivel național. Există unele voci în comunitatea coregrafică care pretind că ar fi nevoie de o regândire din temelii a dansului românesc. Spectacolele nu au o prea mare vizibilitate și dispar după câteva reprezentații, există prea puține finanțări pentru dans, spațiile dedicate apar și dispar la câțiva ani distanță pentru că cedează sub presiune economică, comunitatea se coagulează greu, dansul rămâne prea puțin susținut la nivelul autorităților, publicul este oarecum segregat și atomizat, coagulat în jurul unor artiști sau spații/inițiative și riscă să se dizolve odată cu dispariția acestor spații.

Caracterul eclectic și variat al coregrafiei românești este dat de faptul că ea se construiește, ca și trecut, în jurul personalităților artistice individuale. Discursurile și abordările artistice, deși se intersectează uneori, în linii generale nu se preiau, nu se asimilează și nici nu fuzionează într-atât de mult încât să se omogenizeze și să se constituie într-o mișcare unitară. Tot astfel, dezvoltarea, relevanța și persistența în timp sunt strâns legate de eforturile individuale și doar uneori solidaritate, ale artiștilor, pentru care lipsa de continuitate rămâne un aspect critic în evoluția domeniului.

Cum și dacă va reuși coregrafia românească să schimbe aceste realități rămâne de văzut în următorii ani. Oricum, pare că un tip de recurență și-a făcut loc în dansul contemporan românesc: periodic trebuie să pornească de la aproape zero. Cu toate acestea, domeniul coregrafic continuă să se dezvolte, să se diversifice și să se extindă. Condiția dansului contemporan românesc vorbește despre entuziasmul și nevoia de a continua. Pentru a rezista unei istorii adânc marcate de lipsuri și absențe.

Bibliografie

- Allain, Paul; Harvie, Jen - *Ghidul Routledge de teatru și performance*, Editura Nemira, București, 2006
- Anderson, Jack - *Art without boundaries*, Editura University of Iowa Press, 1997
- Arendt, Hannah - *Condiția umană*, Editura Idea Design & Print Casa Cărții de Știință, Cluj Napoca, 2007
- Arlander, Annette - *Converging perspectives. Writings on performance art*, Editura Theatre Academy, 2011
- Banes, Sally - *Terpsichore in sneakers. Post-Modern Dance*, Editura Wesleyan University Press, Middletown, 1987
- Banes, Sally - *Democracy's Body. Judson Dance Theatre 1962 - 1964*, Editura Duke University Press, Durham, 1993
- Banes, Sally - *Writing dancing in the age of postmodernism*, Editura Wesleyan University Press, Hanovra, 1994
- Banes, Sally - *Subversive expectations. Performance art and paratheater in New York, 1976 - 1985*, Editura University of Michigan Press, 1998
- Banes, Sally - *Reinventing dance in the 1960s*, Editura University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2003
- Barbour, Karen N - *Dancing across the page: narrative and embodied ways of knowing*, Editura Bristol Intellect, UK, 2011
- Battcock, Gregory; Nickas, Robert - *The art of performance. A critical anthology*, Editura UbuWeb Editions, 2010
- Bishop, Claire - *Artificial Hells. Participatory Art and the Politics of Spectatorship*, Editura Verso, Londra, 2012
- Blackman, Lisa - *The Body. The Key Concepts*, Editura Berg Publishers, New York, 2008
- Boomgaard, Joroen; Brom, Rogier - *Being Public. How art creates the public*, Editura Valiz, Amsterdam, 2017
- Bordo, Susan - *Twilight Zones: The Hidden Life of Cultural Images from Plato to OJ*, Editura University of California Press, Berkeley, 1999
- Breton le, David - *Antropologia corpului și modernitatea*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002

Bourriard, Nicolas - *Relational Aesthetics*, Editura Les Presse Du Reel, Dijon, 2004

Burt, Ramsay - *Judson Dance Theatre. Performative traces*, Editura Routledge, New York, 2006

Burrows, Jonathan - *A choreographer's handbook*, Editura Routledge, Londra, 2010

Burt, Ramsay - *Ungoverning dance*, Editura Oxford University Press, New York, 2017

Butler, Judith - *The senses of the subject*, Editura Fordham University Press, New York, 2015

Cage, John - *Silence, lectures and writings*, Editura Wesleyan University Press, Connecticut, 2011

Căciuleanu, Gigi - *Vânt. Volume.Vectori*, Editura Curtea Veche, București, 2008

Ciocan, Cristian - *Întruchipări. Studiu de fenomenologie a corporalității*, Editura Humanitas, București, 2013

Carter, Alexandra - *The Routledge Dance Studies Reader*, Editura Routledge, Londra, 1998

Carter, Alexandra - *Rethinking Dance History. A reader*, Editura Taylor & Francis Ltd, Abington, 2004

Chelcea, Septimiu; Ivan Loredana, Chelcea, Adina - *Comunicarea nonverbală: gesturile și postura. Cuvintele nu sunt de-ajuns*, Editura Comunicare.ro, București, 2005

Claid, Emilyn - *Yes? No! Maybe ... Seductive ambiguity in dance*, Editura Routledge, New York, 2006

Codoban, Aurel - *Gesturi, vorbe și minciuni. Mic tratat de semiotică gestuală extinsă și aplicată*, Editura Eikon, Cluj Napoca 2014

Constantinescu, Marian - *Dirijorul de lebede*, Editura Muzicală, București, 1989

Connor, Steven - *Cultura postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*, Editura Meridiane, București, 1999

Cools, Guy - *Imaginative bodies. Dialogues in performance practices*, Editura Valiz, Amsterdam, 2016

Conquergood, Dwight - *Performance studies: Interventions and radical research*, Editura The Drama Review, 2002

Copeland, Roger - *Merce Cunningham. The modernizing of modern dance*, Editura Routledge, New York, 2004

Corbin, Alain, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (coord.) - *Istoria corpului, Volumele I, II și III*, Editura Art, București, 2008, 2009

Cvejic, Bojana - *Choreographing Problems. Expressive Concepts in European Contemporary Dance and Performance*, Editura Palgrave Macmillan, Londra, 2015

Cursaru, Lucian - *Paravan cu iriși*, Editura Muzicală, București, 1984

Cursaru, Lucian - *Argonauții marilor iubiri*, Editura Muzicală, București, 1987

Daly, Ann - *Critical Gestures. Writings on dance and culture*, Editura Wesleyan University Press, Middletown, 2002

Dinescu, Lucia Simona - *Corpul în imaginarul virtual*, Editura Polirom, Iași, 2007

Debord, Guy - *The society of the spectacle*, Editura Zone Books, New York, 1994

Derrida, Jacques - *Sur Parole*, Editura Editions de l'Aube, Franța, 2003

Humphrey, Doris - *The art of making dances*, Editura Dance Horizons, Princeton, 1987

Dumitrescu, Mițiță - *Amintiri despre Floria Capsali*, Editura Muzicală, București, 1985

Duță, Andreea - *Metamorfoze ale expresiei corporale în spectacolul de azi*, teză de doctorat, UNATC, 2015

Ensslin, Felix; Klink, Charlotte - *Aesthetics of the flesh*, Editura Sterberg Press, Berlin, 2014

Erten, Gurur; Noeth, Sandra - *Bodies of evidence. Ethics, aesthetics and politics of movement*, Editura Passagen Verlag, Viena, 2018

Fischer-Lichte, Erika - *The Transformative Power of Performance. A New Aesthetic*, Editura Routledge, New York, 2008

Foucault, Michel - *Ethics: Subjectivity and Truth*, Editura New York Press, New York, 1997

Foster, Susan Leigh - *Corporealities. Dancing knowledge, culture and power*, Editura Routledge, Londra, 1996

Fraleigh-Horton, Sondra; Hanstein, Penelope - *Researching dance. Evolving modes of inquiry*, Editura Universitatea din Pittsburg, 1999

Gatens, Moira - *Imaginary Bodies. Ethics, Power and Corporeality*, Editura Routledge, Londra, 1996

Ginot, Isabelle; Michel, Marcelle - *Dansul în secolul XX*, Editura Art, București, 2011

Goffman, Erving - *The presentation of self in everyday life*, Editura Penguin Psychology, 1990

Gompertz, Will - *O istorie a artei moderne. Tot ce trebuie să știi despre ultimii 150 de ani*, Editura Polirom, Iași, 2014

Grau, Andree; Jordan, Stephanie - *Europe dancing. Perspectives on theatre dance and cultural theory*, Editura Routledge, New York, 2000

Gronau, Barbara; Hartz von, Matthias; Hochleichter, Carolin - *How to frame. On the Threshold of Performing and Visual Arts*, Editura Sternberg Press, Berlin, 2016

Grünberg, Laura - *Corp - Artă - Societate: reflecții întrupate*, Editura UNARTE, Bucuresti, 2010

Grunberg, Laura - *Introducere în sociologia corpului. Teme, perspective, experiențe întrupate*, Editura Polirom, Iași, 2010

Grzanic, Marina; Heeg, Gunther; Darian, Veronika - *Mind the gap. History is not given*, Universitatea din Leizig, 2006

Hartley, Linda - *Wisdom of the moving body. An introduction to body-mind centering*, Editura North Atlantic Books, Berkeley, 1995

Hartnell, Jack - *Medieval bodies. Life, Death and Art in the Middle Ages*, Editura Profile Books Ltd, Londra, 2019

Harvey, David - *Condiția postmodernității*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002

Hawkins, Erick - *The body is a clear place and other statements on dance*, Editura Princeton Book Company, Pennington, 1992

Hewitt, Andrew - *Social Choreography: Ideology as Performance in Dance and Everyday Movement*, Editura Duke University Press Books, Durham, 2005

Hildebrandt, Antje - *Expending the object: post-conceptual dance and choreographic performance practices*, teză de doctorat, University of Lincon, 2014

Horosko, Miriam - *Martha Graham. The evolution of her dance theory and training*, Editura University Press, Florida, 2000

Hutcheon, Linda - *The politics of postmodernism*, Editura Routledge, New York, 2001

Huxley, Michael; Witts, Noel - *The Twentieth Century Performance Reader*, Editura Routledge, Londra, 1998

Ianegic, Raluca - *Void and plenitude. Fundamental concepts in modern choreographic performance*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004

Iorgulescu, Liliana - *Timp, spațiu, materie în limbajul coregrafic*, Editura Oscar Print, București, 2014

Jela, Doina - *Oleg Danovski - omul, artistul, legenda*, Editura Curtea Veche, București, 2011

Jones, Amelia - *Body Art. Performing the subject*, Editura University of Minnesota Press, 1998

Jones, Amelia - *A companion to contemporary art since 1945*, Editura Blackwell Publishing, Oxford, 2006

Laermans, Rudy - *Moving together. Theorizing and making contemporary dance*, Editura Valiz, Amsterdam, 2015

Lehmann, Hans Thies - *Teatrul postdramatic*, Editura Unitext, București, 2009

Lemny, Doina - *Lizica Codreanu. O dansatoare româncă în avangarda pariziană*, Editura Vellant, București, 2012

Lepecki, Andre - *Of the Presence of the Body: Essays on Dance and Performance Theory*, Editura Wesleyan University Press, Middletown, 2004

Lepecki, Andre - *Dance. Documents on contemporary art*, Editura Whitechapel Gallery și MIT Press, Londra, 2012

Lepecki, Andre - *Exhausting Dance. Performance and the politics of movement*, Editura Routledge, New York, 2006

Lepecki, Andre - *Singularities. Dance in the age of performance*, Editura Routledge, New York, 2016

Lohisse, Jean - *Comunicarea. De la transmitere mecanică la interacțiune*, Editura Polirom, Iași, 2002

Liotard, Jean Francois - *Conditia postmodernă. Raport asupra cunoașterii*, Editura Idea Design & Print, Cluj Napoca, 2003

Martin, John - *The dance in theory*, Editura Princeton Book Company, Pennington, 1989

Martin, John - *The Modern Dance*, Editura Dance Horizons Books, Princeton Book Company, Princeton, 1989

McCormack, Derek P - *Refrains for moving bodies. Experience and experiment in affective spaces*, Editura Duke University Press, Londra, 2013

Merleau-Ponty, Maurice - *Phenomenology of Perception*, Editura Routledge & Keran Paul, New York, 1962

Michailov, Mihaela - *Corpuri radicale în spectacole contemporane*, Editura Vellant, București, 2021

Micheli, Mario - *Avangarda artistică a secolului XX*, Editura Meridiane, București, 1968

Miller, Alice - *Revolta trupului*, Editura Nemira, București, 2007

Mills, J Albert; Durepos, Gabrielle; Wiebe, Elden (Eds.) - *Encyclopedia of case study research*, Volumul 2, Editura Sage Publications, Thousand Oaks California, 2010

Mol, Annemarie - *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*, Editura Duke University Press, Durham, 2003

Moore, Carol Lynne; Yamamoto, Kaoru - *Beyond words. Movement observation and analysis*, Editura Routledge, New York, 1988

Morgenroth, Joyce - *Speaking of dance. Twelve contemporary choreographers on their craft*, Editura Routledge, New York, 2004

Morse, Meredith - *Soft is fast. Simone Forti in the 1960s and after*, Editura MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2016

Nae, Cristian - *Moduri de a percepe. O introducere în teoria artei moderne și contemporane*, Editura Polirom, Iași, 2015

Negry, Gabriel - *Codex Choreic. Sinteze coregrafice comentate*, Editura Little Star Impex SRL, București, 1996

Nistor, Ana-Maria - *Teatrokratia. O poetică a spectacolului*, Editura UNATC Press, București, 2008

Nistor, Ana-Maria - *Urzeala teatrului*, Editura ARTES, Iași, 2017

O'Reilly, Sally - *The body in contemporary art*, Editura Thames & Hudson World of Art, Londra, 2009

Overlie, Mary - *Standing in space. The six viewpoints theory and practice*, Editura Northern Summit Studio, USA, 2016

Patlanjoglu, Ludmila - *Gigi Căciuleanu - Omul Dans*, Editura Institutului Cultural Român și Editura Nemira, București, 2018

Pavis, Patrice - *Analyzing Performance. Theatre, dance and film*, Editura University of Michigan Press, 2003

Pease, Allan - *Limbajul trupului*, Editura Polimark, București, 1997

Peeters, Jeroen; Stuart, Meg - *Are we here yet*, Editura Les Presses du Reel, Dijon, 2010

Ploebst, Helmut - *No wind, No words. New choreography in the society of the spectacle*, Munchen, 2001

Pollack, Barbara; Woodfort, Charles Humphrey - *Dance is a moment. A portrait of Jose Limon in words and pictures*, Editura A Dance Horizons Books, Princeton Book Company, Pennington, 1993

Protopapa, Efrosini - *Possibilising Dance. A space for Thinking in Choreography*, teza de doctorat, Universitatea Roehampton, Londra, 2009

Popovici, Iulia - *Noi practici în artele spectacolului din Europa de Est*, Editura Cartier, București, 2014

Ranciere, Jacques - *The Emancipated Spectator*, Editura Verso, Londra, 2009

Ross, Janice - *Anna Halprin. Experience as dance*, Editura University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2007

Souzenelle, de Anick - *Simbolismul corpului uman*, Editura Amarcord, Timișoara, 1996

Schechner, Richard - *Performance Theory*, Editura Routledge, New York, 2006

Schneider, Rebecca - *The explicit body in performance*, Editura Routledge, Londra, 2002

Sontag, Susan - *Against Interpretation and other essays*, Editura Picador, New York, 1966

Stanciu, Carmen - *Teatru - dans. Un spectacol total*, Editura UNATC Press, București, 2006

Spangberg, Marten - *Post - Dance*, Editura MDT, 2017

Șerbănescu, Gina - *Dansul contemporan - sensuri ale corpului*, Fundatia Culturală „Camil Petrescu”, Revista „Teatrul azi”, București, 2007

Șerbănescu, Gina - *Trixy Checais. Cartografia zborului*, Editura Eikon, București, 2015

Thomas, Helen - *The body, dance and cultural theory*, Editura Palgrave Macmillan, New York, 2003

Todd, Mabel - *The thinking body: a study of balancing forces of dynamic man*, Editura Gouldsboro, The Gestalt Journal Press, 1937

Tharp, Twyla - *The creative habit. Learn it and use it for life*, Editura Simon & Schuster Paperbacks, New York, 2003

Tufnell, Miranda; Crikmay, Chris - *A widening field. Journeys in body and imagination*, Editura Dance Books, Hampshire, 2004

Tugearu, Liana - *Experimentalismul în coregrafia românească a anilor '60 - '90*, Editura Caligraf Design, 2004

Tugearu, Liana - *O lume întreagă din fărâme. Cronici de dans 1972 - 2012*, Volumele I și II, Editura CNI Coresi, București, 2013

Tugearu, Liana - *O lume întreagă din fărâme. Ioan Tugearu*, Volumul III, Editura Eikon, București, 2015

Vartolomei, Luminița - *Soclu pentru efemeride*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, București, 1992

Vergine, Lea - *Body art and performance. The body as language*, Editura Skira, Milano, 2000

Wesseling, Janneke - *The perfect spectator. The experience of artwork and reception aesthetics*, Editura Valiz, Amsterdam, 2017

Worth, Libby; Poynor, Helen - *Anna Halprin*, Editura Routledge, New York, 2004

Reviste, studii și publicații

Tribute to Iris Barbura - ediție publicată de Centrul Național al Dansului București și Deutschen Tanzarchiv Kolh, 2017

Secolul 21. Dans - Dans - Dans, Editura Fundația Culturală „Secolul 21”, București, 2010

Performance Research: A Journal of the Performing Arts, Volumul 13, 2008

Scena de dans contemporan din România. O cercetare din perspectiva ecologiei culturale - cercetare realizată de Iacob, Raluca și Ferchedău, Ștefania în cadrul programului Platforma ZonaD

Questionnaire on The Contemporary - ediție publicată de MIT Press Journal, 2009, disponibilă pe www.mitpressjournals.org

Cvejic, Bojana; Vujanovic, Ana - *Dance/Theories - Reloaded*, „Journal for Performing Arts Theory”, nr. 18/2010

Articole și conferințe

Asavei, Maria Alina - *Monumentalul este frumos: Artă și estetică în timpul regimului comunist din România*, articol publicat pe platforma de cercetare www.institutulprezentului.ro în noiembrie 2018, accesat la data de 18.04.2022

Bauer, Una - *The Movement of Embodied Thought. The Representation Game of the Stage Zero of Signification in Jerome Bel*, articol publicat în „Performance Research: A Journal of The Performing Arts”, disponibil pe site-ul www.tea-tron.com, accesat la data de 12.01.2021

Cezar, Adina - *Contemp trăia deja în mine*, interviu publicat în revista „Plai Străbun. Magazin pentru românii din lumea întreagă”, 2021

Crăciun, Gheorghe - *Corpul Uman - premise la o temă interdisciplinară*, articol publicat în „Observatorul Cultural” nr. 936/30.08.2018, accesat la data de 13.01.2020

Deleuze, Gilles; Uhlmann, Anthony - *The Exhausted*, articol disponibil pe site-ul www.academia.edu, accesat la data de 20.01.2021

Dempster, Elizabeth - *The choreography of the pedestrian*, articol publicat în „*Performance Research: A Journal of the Performing Arts*”, Volumul 13/2008, disponibil pe site-ul www.tandfonline.com, accesat la data de 13.01.2021

Fabius, Jeroen - *The missing history of (not) conceptual dance*, articol publicat pe site-ul www.atd.ahk.nl, accesat la data de 10.01.2021

Hassan, Ihab - *Beyond Postmodernism. Toward an Aesthetic of Trust*, articol publicat pe www.semanticscholar.org, accesat la data de 21.04.2022

Hildebrandt, Antje - *The End of Choreography*, articol publicat pe site-ul www.eprints.lincon.ac.uk, accesat la data de 25.01.2021

Lenart, Camelia - *Resisting Trauma and Keeping Hope Alive: Romanian Modern Dance during the Complicated Twentieth Century*, articol publicat în revista „*Dance Chronicle*”, Volumul 42, nr. 3/02.09.2019, accesat la data de 26.03.2022

Lepecki, Andre; Allsopp, Ric - *On Choreography*, articol publicat în „*Performance Research: A Journal of the Performing Arts*”, Volumul 13/2008, disponibil pe site-ul www.tandfonline.com, accesat la data de 13.01.2021

Le Roy, Xavier - *Self-Interview*, interviu publicat pe www.xavierleroy.com în noiembrie 2000, accesat la data de 04.06.2020

Le Roy, Xavier - *Score for Product of Circumstances*, articol publicat pe site-ul www.xavierleroy.com, accesat la data de 10.01.2021

Lovinescu, Monica - *Stere Popescu: tăcerea reușește uneori să decupeze sensul mișcării mult mai intens decât acompanierea sunetului*, articol publicat pe site-ul www.romania.europalibera.org în 21.06.2021, accesat la data de 27.03.2022

Michailov, Mihaela - *Sculptură din piele de om - Self Unfinished*, articol publicat în „*Suplimentul de Cultură*”, octombrie 2006, accesat la data de 04.06.2020

Popovici, Iulia - *Prea devreme, prea târziu în dansul contemporan. Și despre Centrul Național al Dansului ca instituție*, articol publicat în „*Observatorul cultural*”, nr. 930/ 2018, accesat la data de 17.04.2022

Tugearu, Liana - *De la Trixy Checais la Răzvan Mazilu*, articol publicat în Revista „*România Literară*”, nr. 11/2014, accesat la data de 27.03.2022

Van Alphen, Ernst - Affective Operations of Art and Literature, articol disponibil pe site-ul www.researchgate.net, accesat la data de 21.01.2021

Vigarelo, Georges - *Le culte du corps dans la societe contemporaine*, conferință din 05.12.2000 disponibilă pe site-ul www.canal-u.tv, accesată la data de 25.01.2020

Vlădăreanu, Elena - *Jerome Bel: Nu sunt interesat să fiu aici dacă publicul nu este pregătit* - articol publicat în „Suplimentul de cultură”, nr. 130, accesat la data de 03.06.2020

Weber-Krebs, David; Peeters, Jeroen - *On Enclosed Spaces and The Great Outdoors*, conferință disponibilă pe site-ul www.davidweberkrebs.org, accesată la data de 20.01.2021

Mette Edvardsen, www.metteedvardsen.be, accesat la data de 20.01.2021

Choreography as Expanded Practice, conferință ce a avut loc la Barcelona în 29 - 31.03.2012, disponibilă pe site-ul www.choreographyasexpandedpractice.wordpress.com, accesată la data de 25.01.2021

What is choreography today, www.corpusweb.net, accesat la data de 26.01.2021

Mette Ingvatsen, www.metteingvatsen.net, accesat la data de 28.01.2021

Scientists use stem cells from frogs to build first living robots, articolul publicat în „The Guardian”, disponibil pe site-ul www.theguardian.com, accesat la data de 14.01.2020